

DIE WAPEN VAN ONS GENOOTSKAP

OP die buiteblad van *Pretoriana* pryk die nuwe wapen van die Genootskap Oud-Pretoria. Hierdie wapen is uit verskeie voorstelle van ons lede saamgestel en deur heraldiese deskundiges in Holland en Engeland goedgekeur.

Reeds geruime tyd het u bestuur ontwerpe vir 'n wapen oorweeg. Intussen het ons 'n tekening van die ou Kerk op Kerkplein deur J. H. Pierneef gebruik. Onderwyl het mnr. J. van Beyma en ander persone ontwerpe ingedien. Dit is toe besluit dat die voorsitter, met inagnam van die ingediende ontwerpe, 'n wapen moet ontwerp. Vir die finale tekening en stempels is ons aan mnr. Gerard Rissik besondere dank verskuldig. Deur sy bemiddeling het mnr. Goodwin in London die tekening en die kleurdrukstempels laat vervaardig. Ons hartlike dank aan mnr. Goodwin en sy firma vir die skitterende werk en hul bereidwilligheid om ons te help.

In die eerste kwartier van die skild is 'n eland in 'n rustende houding. Die eland is gekies omdat Pretoria oorspronklik op die plaas Elandspoort aangelê is. Hier het die Voortrekkers uiteindelik tot rus gekom.

Die tweede kwartier bevat die wapen van Ouddorp, Suid-Holland, waar Johannes Pretorius die stamvader van die geslag in S.-Afrika in 1642 gebore is. Vanuit die naby geleë hawe Goedereede of Goeree het hy in 1665 na Kaapstad gevaar.

In die derde kwartier is die geskiedkundige ou kerk wat vir soveel jare op die kerkplein van Pretoria gestaan het.

Ten slotte kom die twee veer skryfpenne wat die werk van ons Genootskap simboliseer nl. om die geskiedenis van Pretoria op te skryf van die tyd af toe Johannes Pretorius in diens van die V.O.C. na Suid-Afrika gekom het.

Onderaan die leuse: „*Ons beskerm die verlede in die hede.*”

W. PUNT.

Die „Staatsmodelschool”

DIE AGTERGROND.

DIE opbou en ontwikkeling van die onderwys in die voormalige Suid-Afrikaanse Republiek was 'n langsame en langdurige proses, 'n ontwikkelingsgang wat deur staatkundige veranderings meer as eenkeer onderbreek is, maar in die negentiger jare van die vorige eeu bespoedig is. Die uitbreek van die Tweede Vryheidsoorlog het hierdie ontwikkelingsproses afgesluit vir sover dit volgens die riglyne van die Transvaalse Republikeinse owerhede beplan was.

Volgens die Transvaalse onderwyswette van 1882 en 1892 was die sorg vir onderwys en opvoeding 'n taak wat op die skouers van die ouers gerus het. Hulle moes die inisiatief neem in verband met die oprigting van skole. Wanneer die ouers so'n besluit geneem het, dan was die Regering bereid om so'n skool of dergelyke skole te subsidieer.

Die onderwys en opvoeding wat die toekomstige landsburgers in hierdie gesubsidieerde skole ontvang het was tweeledig. Dit was van 'n godsdienstige strekking en tewens bedoel om die landseuns en -dogters voldoende kennis by te bring om as volwaardige burgers en burgeresse die taak te vervul wat hul aanstaande burgerskap outomaties ingesluit het.

Die onderwys was bygevolg Christelik en Nasionaal, twee histories gegroeide begrippe wat in die loop van die jare essensieel geword het waar dit onderwys en opvoeding in Suid-Afrika betref.

Ofskoon die Transvaalse landsvaders teen suiwer Staatsonderwys was, te wete daardie soort onderwys waarby die owerheid die voortou neem en geen of slegs geringe seggingskap van die kant van ouers van skoolgaande kinders toelaat of wenslik ag, het hulle andersyds gevoel dat landsomstandighede dit gebiedend maak om in 'n paar uitsonderlike gevalle van die oorspronklik beoogde en algemeen erkende en aanvaarde beleid af te wyk.

In die drie onderwyswette van Staatspresident Thomas F. Burgers en Staatspresident S. J. P. Kruger, wette wat in 1874, 1882 en 1892 deur die Republikeinse Volksraad goedgekeur is, kom hierdie twee kenmerke van die Transvaalse onderwysstelsel voor.

Staatspresident Burgers se "*Hoogere School*," bedoel vir die opleiding van eie staatsamptenare, het slegs tot kort na die Britse anneksasie bestaan.

Na die Eerste Vryheidsoorlog het die toenmalige Superintendent van Onderwys, ds. S. J. du Toit, weer daarna gestreef om 'n soortgelyke skool in Pretoria in die lewe te roep. Hierdie skool, die sogenoemde Opleidingskool, het onder leiding van mnr. Wessel Louis, gebloe en aanvanklik in die beoogde behoeftes voldoen.

Mnr. T. J. Kruger, seun van die Staatspresident, het o.a. hierdie skool

Die „Staatsmodelschool” vandag. Die gebou word huidig deur die Provinsiale Onderwysdepartement gebruik

besoek. Nog 'n leerling van hierdie skool was die later so bekende en geliefde digter Jan F. E. Celliers.

Hierdie „*Opleidingskool*” was geleë aan Prinsloostraat en het na heelwat lotgevalle verdwyn. In die oorspronklike skoolgebou is tans 'n aantal Indiërwinkels gevestig. Die woning van die toenmalige skoolhoof, die reeds genoemde mnr. Louis, wat op die hoek van Kerkstraat en Prinsloostraat geleë was en in die sewentiger jare as woonhuis van Staatspresident T. F. Burgers gedien het, het reeds jare gelede onder slopershande verdwyn. Op hierdie wyse het die oudste inrigting vir gevorderde onderwys in die Transvaalse hoofstad verdwyn.

Die onderwyswet van 1882 het, behalwe die reeds genoemde opleiding van owerheidsweë, ook die opleiding van Transvalers as onderwysers beoog. Tydens die Superintendentskap van ds. S. J. du Toit en sy opvolger H. Stiemens, is hierdie ideaal nie verwesenlik nie.

Dr. Nicolaas Mansvelt was, danksy die steun van die Republikeinse regering, in staat om hierdie gedagtes van die ou landsvaders, gedagtes wat weer in die onderwyswet van 1892 beliggaam is, te verwesenlik.

In 1893 het die opening van die „*Staatsmodelskool*” plaasgevind. Dit sou tot 1897 duur voordat die „*Staatsmodelskool*” behoorlik gehuisves was in die gebou aan Van der Waltstraat, langsaan die voormalige „*Ebenhaezerskool*,” een van die oudste skoolgeboue in Pretoria wat onlangs deur slopers afgebreek is om plek te maak vir die nuwe gebou bestemd vir die afdeling Sensus, Statistieke en die Bevolkingsregister.

Na jare kon op 19 Januarie 1897 met die werksaamhede in die „*Staatsmodelskool*” begin word.

DIE GEBOU.

AFBEELDINGS uit die tyd van oprigting van die „*Staatsmodelskool*” toon aan dat die gebou uitwendig weinig veranderings ondergaan het sedert dit in 1897 in gebruik geneem is. Die argitekte van die Transvaalse Department van Openbare Werke wat vir die ontwerp verantwoordelik was, het daarin geslaag om 'n gebou te ontwerp wat argitektonies as 'n sieraad beskou kan word. Dit is 'n waardige verteenwoordiging van die laat negentiende eeuse Wes-Europese boustyl, waarby behalwe van baksteen, van plaaslike sandsteen gebruik gemaak is om 'n harmoniese geheel te skep.

Die owerheid het twee ideale in gedagte gehad toe die „*Staatsmodelskool*” gebou is. Nie alleen moes die gebou vir die opleiding van toekomstige onderwysers dien nie maar tewens sou dit 'n modelskoolgebou word, 'n voorbeeld van wat die Regering in verband met die bou van skoolgeboue voor oë gehad het.

Dat die skool in hierdie opsig aan sy doel beantwoord het, is duidelik aangesien dit tot 'n betreklike kort aantal jare gelede nog as skool in gebruik was.

KEN U HULLE? Die persone op hierdie foto was almal verbonde aan die „Staatsmodelschool” as leerlinge of as onderwysers. Indien u sommige van hulle kan uitken, sal ons bly wees om van u te hoor.

Saam met die inwendig verwaarloosde gebou van die voormalige „*Staatsgymnasium*,” ’n gebou wat as administratiewe sentrum diens doen en reeds hier en daar verbou is, en die voormalige „*Staatseisjesschool*,” vandag die „*Hamilton School*,” is die bestaande gebou van die „*Staatsmodelschool*” nog die enigste herinnering aan die uitvoering van die jarelange beoogde planne van die Transvaalse Republikeinse owerheid om, behalwe ’n deel van die onderwysorgaan aan die ouers oor te laat, self die voortou te neem waar en wanneer dit nodig geag is.

DIE STAF.

IN 1899, kort voor die uitbreek van die oorlog, was mnr. F. W. Wagner hoof van die „*Staatsmodelschool*.” Hy is bygestaan deur die here O. Boersma, C. R. Frowein en M. Vaandrager as assistente van die Normaalafdeling. Die ander deel van die werksaamhede is versorg deur ’n elftal assistente en assistentes terwyl daar verder nog ’n vyftal vakonderwysers aan die skool verbonde was. In 1898 was die aantal leerlinge van die Normaalafdeling en die laer afdeling (gewone onderrig), 264. Die skool het gebloei en die gehalte van die onderwys uitstekend soos uit beskikbare onderwysverslae afgelei kan word.

DIE OORLOG.

DIE oorlog het die onderwys in Pretoria van die begin af begin ontwig. Onderwysers en leerlinge het óf velddiens óf ander werksaamhede in verband met die veranderde omstandighede begin verrig. Die owerheid het besluit om die „*Staatsmodelschool*” te sluit.

Die volgende bestemming van die gebou was dat dit as tydelike verblyfplek vir ’n aantal Britse krygsgevangenes gedien het. Soos bekend was die tans afgetrede Britse Premier, sir Winston Churchill, een van die gevangenes.

Aan die verblyf van die Britse krygsgevangenes herinner vandag nog skilderye van die oorlogsterrein in ’n voormalige klaskamer, tekenwerk wat bewaar gebly het. Op las van die Republikeinse owerheid is ’n ander tekening, aanstootlik vir die owerheid, verwyder.

NA DIE OORLOG.

DIT het die opsteller van hierdie memorandum aan tyd en geleentheid ontbreek om die geskiedenis van die „*Staatsmodelschool*” gedurende en na die oorlog noukeurig na te gaan. Dit kon egter vasgestel word dat die gebou tydens die oorlog in gebruik geneem is as „*High School*” vir seuns en dogters en as sodanig die skakel vorm tussen die huidige „*Pretoria Boys' High School*” en die „*Pretoria Girls High School*.” Tot betreklik kort gelede het die eerbiedwaardige gebou nog as skool diens gedoen.

BELANGSTELLING.

'n SAAMVATTENDE geskiedenis oor die gebou bestaan daar, sover dit die opsteller van hierdie memorandum bekend is, nie. Onder die geskifte van jonger datum waarin oor die plek van die „*Staatsmodel-school*” in die outydse Transvaalse onderwysstelsel uitgewei is, kan die volgende twee studies genoem word:

- (a) A. K. Bot; „Die ontwikkeling van onderwys in Transvaal” (Pretoria, 1951);
- (b) Dr. J. Ploeger; „Onderwys en Onderwysbeleid in die Suid-Afrikaanse Republiek onder ds. S. J. du Toit en dr. N. Mansvelt (1881—1900), soos verskyn as deel I van die Argief-jaarboek van 1952.

Tenslotte mag verwys word na 'n artikel in „*The Pretoria News*” van 13 deser waarin, onder die opskrif „More about an old school” deur mnr. J. A. Kieser verklaar is: „**All in all there is reason enough to have this historical building proclaimed an historical building.**”

— J. PLOEGER.

Fonteinedal dalk herdenk

DIE Pretoriase stadsraad is deur die Genootskap Oud-Pretoria versoek om 'n gedenkplaatjie in die Fonteinedal aan te bring op die plek waar die eerste opstal, dié van Lucas Bronkhorst in 1839, gebou is. Die aankondiging is onlangs op 'n vergadering van die Genootskap deur ons voor-sitter, dr. W. Punt, gedoen.

VOLKSKAS SE BYDRAE

Volkskas het aangebied om sy uitstalling op die Nywerheidstentoonsteling in Pretoria vanjaar aan die Genootskap Oud-Pretoria te wy, het mnr. Willem Nel, skakelbeampte van Volkskas, onlangs aangekondig. Een of ander geskiedkundige gebeurtenis uit die stigtingsjaar van Pretoria 1855, sal op die uitstalling uitgebeeld word.